

Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0002-3385-6898>

RECENZJA: Waldemar Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2020, ss. 313

Po blisko 15 latach od ukazania się dwuczęściowej publikacji poświęconej niemieckiej i polskiej lingwistyce tekstu (Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała 2008, 2009), która jest swoistym zamknięciem trwającego od 2. połowy XX wieku procesu włączania terminu *tekst* do językoznawczej siatki pojęciowej, otrzymujemy autorską monografię Waldemara Czachura, w której warszawski germanista poddaje naukowej syntezie proces włączania do językoznawstwa kolejnego pojęcia – pojęcia dyskursu. Początkowo jawiło się ono jako termin zaledwie modny i raczej zbędny w językoznawstwie, przynależny w większym stopniu do nauk filozoficznych lub społecznych. Za sprawą myśli Jürgena Habermasa i Michela Foucaulta następowała stopniowa adaptacja pojęcia do badań lingwistycznych. Na początku XXI wieku w artykułach zamieszczonych m.in. we wspomnianym wyżej tomie poświęconym lingwistyce tekstu w Niemczech Ingo Warnke zadawał prowokujące pytanie: „Żegnaj tekście – witaj dyskursie?” (Warnke 2008), a Wolfgang Heinemann pytał, czy lingwistykę tekstu należy przeciwstawić lingwistyce dyskursu (Heinemann 2008). Obaj niemieccy lingwiści jednoznacznie opowiedzieli się już wtedy za koniecznością włączenia kategorii dyskursywności do badań nad tekstem:

Dyskursywność jako cecha tekstu [...] wskazuje na to, iż dyskursywne osadzenie każdego tekstu [...] jest [jego] cechą konstytutywną [...]. Prowokacyjnie sformułowane pytanie w tytule mojego artykułu musi więc zostać jednoznacznie zanegowane (Warnke 2008: 356).

Mimo że teksty zasadniczo są wplecione w większe całości dyskursywne, pozostają – jako materialne korelaty intencji nadawcy – *podstawowymi jednostkami komunikacji językowej*. Poprzez strukturę powierzchniową, relacje semantyczne i zanurzenie pragmatyczne stają się

konkretnymi całościami komunikacyjnymi. A jednak – i to jest *novum* w lingwistyce tekstu – zaprezentowany powyżej nierozzerwany związek pojedynczych tekstów z innymi tekstami dyskursu musi odgrywać znaczącą rolę przy charakterystyce wszystkich tekstów; dyskurs staje się obligatoryjnym punktem odniesienia przy opisie pojedynczych tekstów. Mówiąc inaczej: dyskursywność musi zostać włączona jako dodatkowa konstytutywna cecha do szeregu znanych wskaźników tekstualności (Heinemann 2008: 373).

W 2011 roku na łamach czasopisma „Tekst i Dyskurs – Text und Discourse”, którego redaktorami są Zofia Bilut-Homplewicz oraz W. Czachur, ukazuje się studium W. Heinemanna rozwijające myśl o lingwistyce dyskursu jako nowej subdyscyplinie. Tę myśl podejmuje w swojej monografii W. Czachur. Z zaproponowanej przez W. Heinemanna lingwistyki dyskursu czyni W. Czachur „integrujący program badawczy”. Osadza go na gruncie niemieckiej lingwistyki tekstu oraz pragmatyki językowej i przekonująco, w kolejnych częściach monografii, uzasadnia oba ściśle ze sobą zespolone autorskie ujęcia lingwistyki dyskursu jako – po pierwsze – programu badawczego, którego istota zasadza się na swoistym projektowaniu badań, za każdym razem, nie ma bowiem jednego ustalonego z góry sposobu ujęcia „tekstu w kontekście” (van Dijk 2001) czy – jak pisał W. Heinemann – „podstawowej jednostki komunikacji językowej” w jej „pragmatycznym zanurzeniu”, oraz – po drugie – jako programu integrującego różne podejścia badawcze.

Warszawskiego germanistę należy postrzegać jednak nie tylko jako kontynuatora niemieckiej myśli tekstologiczno-dyskursywnej, m.in. Heinemanna, Warnkego, Spitzmüllera (Heinemann 2011; Spitzmüller, Warnke 2011; Czachur, Miller 2012). Jest on także uważnym obserwatorem zakorzenienia się pojęcia dyskursu w polskim językoznawstwie. Na wybranych przykładach – zanim sformułuje swoją autorską koncepcję lingwistycznie ukierunkowanych badań nad dyskursem – pokazuje, jak polscy badacze ujmują kategorię dyskursywności, z jakich metod opisu zdarzeń komunikacyjnych w ich kontekstowym uwikłaniu korzystają, jak realizują w praktyce postulat „multidyscyplinarnego doboru metod” (Warnke 2008 za Heinemann 2011) i jak dostosowują je do stawianego sobie celu badawczego.

Książka W. Czachura składa się z sześciu rozdziałów, bogatej literatury cytowanej (zgrupowana i wykorzystana w pracy bibliografia liczy blisko sześćset pozycji naukowych), streszczenia w języku angielskim i niemieckim. Wszystkie rozdziały monografii, łącznie z wprowadzeniem i zakończeniem są wyjątkowo spójne nie tylko na poziomie autorskiego wywodu, lecz także na poziomie segmentacji tekstu, co widać już w samych tytułach poszczególnych części monografii. Czachur prowadzi czytelnika od wyjaśnienia powodów zajęcia się dyskursem (Rozdział I *Wprowadzenie: dlaczego dyskurs?*), przez teorie lingwistyczne, w których zwraca się uwagę na komunikacyjny, nie tylko systemowy aspekt języka (Rozdział II *Język w użyciu jako przedmiot badań*), teorie poświęcone dyskursowi (Rozdział III *Dyskurs jako przedmiot badań*) oraz lingwistycznie

ukierunkowane polskie i niemieckie badania i teorie dyskursu (Rozdział IV *Lingwistyczne adaptacje kategorii dyskursu*), by dojść do części najważniejszej, w której przedstawia koncepcję lingwistyki dyskursu jako integrującego programu badawczego (Rozdział V *Lingwistyka dyskursu – integrujący program badawczy*).

Monografia W. Czachura przynosi odpowiedzi na cztery zasadnicze pytania badawcze, jakie autor formułuje we wprowadzeniu: 1) w jaki sposób językoznawstwo otwierało się na kategorię dyskursu, 2) w jakim celu lingwistyka poststrukturalistyczna potrzebowała tej kategorii, 3) w jakim stopniu kategoria dyskursu została dostosowana do już istniejącego aparatu teoretycznego, metodologicznego i metodycznego, 4) na ile poszerzyła lub jak zmieniła myślenie o języku i językoznawstwie (s. 9). Celem jednak zasadniczym – precyzyjnie określonym zarówno w tytule monografii, jak i we wstępie do niej – jest odpowiedź na następujące pytanie:

[...] w jaki sposób projektować lingwistykę dyskursu jako spójny i integrujący, a przy tym elastyczny na poziomie teorii, metodologii i stosowanych metod program badawczy. [...] Celem [...] monografii będzie zatem poszukiwanie teoretycznych, metodologicznych i metodycznych założeń oraz fundamentów lingwistyki dyskursu jako lingwistycznego integrującego programu badawczego. Chodzi o refleksję nad zespołem założeń umożliwiających prowadzenie analiz dyskursu w ramach postawy integracyjnej. Podejście integracyjne jest pochodną licznych przemian w naukach humanistycznych, m.in. rozwoju nowych paradygmatów, np. kognitywnego czy konstruktywistycznego, oraz licznych zwrotów, np. językowego, kulturowego, obrazowego czy cyfrowego, które cechuje poststrukturalistyczne i postmodernistyczne zakotwiczenie wyrażające się przede wszystkim w negacji postaw realistycznych i ontologicznych oraz w uznaniu istnienia heterogenicznego, pluralistycznego oraz pełnego sprzeczności porządku świata. W konsekwencji owych przemian można wstępnie założyć, że zmienia się również sposób pojmowania procesu badawczego. Ma to wpływ na sposób patrzenia na komunikację społeczną i opisywania jej oraz na fakt, że dyskurs jako przedmiot badawczy jest z perspektywy lingwistycznej – podobnie jak styl – przedmiotem konstruowalnym, pochodną działania tekstu, choć jednak nie jest tekstem (s. 10–11).

Rozdziały drugi i trzeci monografii mają charakter porządkujący i syntetyzujący zarazem. Autor rozpoczyna od przywołania pojęcia *język w użyciu* i różnych jego ujęć (językoznawczych, filozoficznych, kulturowych, antropologicznych, m.in. de Saussure'a, Humboldta, Bühlera, Wittgensteina, Malinowskiego, Cassirera, Austina, Searle'a, Grice'a, Lakoffa, Langackera), by przejść do „procesu otwierania się językoznawstwa i czynników go warunkujących na nowe kategorie badawcze, w tym na kategorię dyskursu” (s. 35). Szeroko omawia strukturalistyczne koncepcje języka Milewskiego i Zawadowskiego (s. 35–42) oraz teorię poznania Flecka (s. 42–46), a następnie prezentuje „dynamikę rozwoju lingwistyki polonistycznej i germanistycznej od zakończenia II wojny światowej do dziś, aby w duchu porównania interlingwistycznego [...] pokazać linie rozwojowe nurtów teoretyczno-metodologicznych badań nad językiem w użyciu, procesy przenikania się i wzajemnego stymulowania intelektualnego, które doprowadziły [...] do rozwinięcia koncepcji dyskursu” (s. 48). Zwraca uwagę na dokonania m.in. M.R. Mayenowej, A. Wierzbickiej,

T. Dobrzyńskiej, A. Bogusławskiego, S. Lubasia, A. Furdala, S. Gajdy, J. Bartmińskiego, B. Witosz, A. Duszak, a także D. Wunderlicha, B. Sandig, W. Fleischera, K. Brinkera, W. Heinemanna, R.A. de Beaugrande'a i W. Dresslera, I. Warnkego. Poststrukturalistyczne ujęcia (pragmalingwistyczne, kognitywistyczne, konstruktywistyczne, kulturowe, komunikologiczne, cyfrowe) omawia, odwołując się m.in. do opracowań A. Kiklewicza, M. Fleischera, J. Bartmińskiego, A. Furdala, S. Gajdy, B. Skowronka i K. Skowronek. Ten świetnie przeprowadzony wywód historyczno-przeładowy jest potrzebny po to, by na jego podwalinach osadzić lingwistykę dyskursu i uzasadnić jej projektowy, programowy oraz integrujący charakter.

Część trzecią monografii rozpoczyna autor od przypomnienia filozoficznej koncepcji dyskursu – wiedzy – władzy M. Foucaulta, a następnie przedstawia pojęcie dyskursu w czterech podstawowych sposobach ujmowania tej kategorii komunikacyjnej w badaniach naukowych: po pierwsze – jako tematycznie powiązanych ze sobą teksów, po drugie – jako serię działań komunikacyjnych, interakcję i praktykę społeczną, po trzecie – jako kulturowy wzorzec komunikacji społecznej, po czwarte – jako selekcjonowanie wiedzy i negocjowanie sensów. Szczegółowo także omawia relacje między dyskursem a kulturą, mediami i praktykami społecznymi oraz autorskie pojęcie dyskursywnego obrazu świata, które już na trwałe weszło do siatki pojęciowej stosowanej w polskich badaniach z zakresu lingwistyki dyskursu.

W rozdziale czwartym W. Czachur przybliży cztery lingwistyczne adaptacje kategorii dyskursu: dwie powstałe na gruncie językoznawstwa niemieckiego – krytyczną analizę dyskursu według Sigfrieda Jägera (s. 172–182) i lingwistykę dyskursu według Ingo Warnkego i Jürgena Spitzmüllera (s. 188–201) oraz dwie powstałe na gruncie językoznawstwa polskiego – stylistykę dyskursu Bożeny Witosz (s. 182–188) oraz mediacyjną analizę dyskursu według Tomasza Piekota (s. 201–207). Celem przedstawionego przeglądu jest pokazanie wielości możliwych ujęć teoretycznych i metodologicznych. Omówione koncepcje różnią się bowiem tak pod względem inspiracji i ram teoretyczno-metodologicznych, jak i przede wszystkim kierunku (celu) badań, natomiast ich wspólnym mianownikiem jest „integrujący charakter postulowanych badań i sposobu modelowania pojęcia dyskursu” (s. 208). Tak nakreślone podstawy pozwalają W. Czachurowi przejść w kolejnym rozdziale do autorskiej koncepcji lingwistyki dyskursu jako integrującego programu badawczego. Jej cel autor formułuje następująco:

[...] lingwistyka dyskursu jako teoretyczno-językowy i analityczny program badawczy postrzega swój cel poznawczy przede wszystkim w analizie kształtujących się w dyskursie relacji między użyciem języka, zbiorowymi systemami przekonań i procesami selekcji wiedzy a kulturą, pytając przy tym, w jaki sposób językowe perspektywizacje tworzą podzielane przez społeczeństwo znaczenia, a przez to modelują określone obrazy rzeczywistości (s. 216).

W zakres tak rozumianej lingwistyki dyskursu wchodzić mogą takie teoretyczno-metodologiczne problemy badawcze, jak m.in. specyfika kulturowych,

medialnych i społecznych użyc języka, relacja między analizowanymi tekstami a interpretowanymi dyskursami, sposoby projektowania analizy dyskursu przy użyciu metod hermeneutyki i lingwistyki korpusowej, wykorzystanie zasobów metodycznych stosowanych w lingwistyce dyskursu do analizy debat tożsamościowych czy pamięcioznawczych (s. 217). Czachur proponuje ponadto spojrzenie na dyskurs jako przedmiot badań z dwóch perspektyw: poznawczej oraz ontycznej. Cel poznawczy w badaniu dyskursu można osiągnąć, wykorzystując narzędzia analityczne przynależne do takich subdyscyplin, jak np. lingwistyka tekstu, pragmatyka językowa, lingwistyka mediów, retoryka, stylistyka, etnolingwistyka i lingwistyka kulturowa (s. 222–225), z perspektywy ontycznej natomiast można wskazać cztery wymiary empirycznych badań nad dyskursem: a) instytucjonalny, np. administracyjny, urzędowy, medyczny, b) substancjalny, np. multimodalny, radiowy, internetowy, c) tematyczny, np. o Unii Europejskiej, o aborcji, o imigrantach, d) ideologiczny, np. populistyczny, konserwatywny, feministyczny (s. 225–231). Samo projektowanie procedury badawczej w analizie dyskursu zarysowuje W. Czachur w sześciu krokach. Są to: formułowanie pytań i hipotez badawczych w odniesieniu do interesujących badacza zjawisk językowo-dyskursywnych; dookreślenie perspektywy ontycznej dyskursu (pod względem wskazanych wcześniej czterech jego wymiarów badawczych), przygotowanie korpusu tekstów, opracowanie metod analitycznych, przeprowadzenie pilotażowej analizy jakościowej, analiza materiału i interpretacja danych (s. 239).

Rozważania teoretyczno-metodologiczne na temat lingwistyki dyskursu jako integrującego programu badawczego kończy W. Czachur studium przypadku – przedstawieniem procedury badawczej oraz wyników analizy warstwy werbalnej i wizualnej przekazów reprezentujących dyskurs migracyjny w Polsce (s. 250–264).

Monografię W. Czachura postrzegam jako zwieńczenie dotychczasowych refleksji naukowych na temat dyskursu, jakie były podejmowane na gruncie polskiej i niemieckiej lingwistyki, jako bardzo udaną, potrzebną i głęboko przemyślną propozycję ujęcia lingwistycznie zorientowanych badań nad dyskursem w ramy subdyscypliny, którą autor – za niemieckimi badaczami – proponuje nazywać lingwistyką dyskursu. Książka W. Czachura dowodzi, że – po pierwsze – pojęcie dyskursu wyrasta ze strukturalistycznych i poststrukturalistycznych koncepcji badawczych i ma w nich mocne osadzenie, po drugie – pojęcie dyskursu na dobre zadomowiło się w językoznawstwie zarówno niemieckim, jak i polskim, po trzecie – kategoria dyskursywności jest niezwykle przydatna, gdy bada się *język w użyciu, tekst w kontekście*, po czwarte – wielość ujęć teoretyczno-metodologicznych dyskursu to wyzwanie dla lingwisty, który przystępując do badań, musi zaprojektować proces analityczny i zintegrować metody opisu zjawisk komunikacyjnych.

Jestem przekonana, że monografia W. Czachura stanie się lekturą obowiązkową nie tylko dla doświadczonych badaczy dyskursu, lecz także adeptów

językoznawstwa. Uporządkowany wywód autorski, dbałość o jego spójność i wartość poznawczą, szerokie spojrzenie na zjawiska językowe sprawiają, że jest to publikacja, która może być doskonałą pomocą w projektowaniu własnych lingwistycznie zorientowanych badań nad dyskursem.

Literatura

- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2008, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Czachur W., Miller D., 2012, *Niemiecka lingwistyka dyskursu – próba bilansu i perspektywy*, „Oblicza Komunikacji” 5, s. 25–43.
- Dijk T. van, 2001, *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heinemann W., 2008, *Lingwistyka tekstu kontra lingwistyka dyskursu?*, w: Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała (red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, s. 361–374.
- Heinemann W., 2011, *Diskursanlayse in der Kontroverse*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 4, s. 31–67 [polskie tłumaczenie: Heinemann W., 2012, *Kontrowersje wokół analizy dyskursu*, przekł. Z. Bilut-Homplewicz, M. Smykała, „Stylistyka” 21, s. 287–318].
- Spitzmüller J., Warnke I. (red.), 2008, *Methoden der Diskurslinguistik*, Berlin, New York: De Gruyter.
- Spitzmüller J., Warnke I.H., 2011, *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtekstuellen Sprachanalyse*, Berlin–Boston: De Gruyter.
- Warnke I., 2008, *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekst*, w: Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała (red.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, s. 343–360.